

Att »bryta» i gudstjänsten

Liturgin ur flerspråkigt perspektiv

CHRISTOPHER MEAKIN

Inledning

Att bryta – tala med språklig brytning – när man talar ett språk kan både upplevas och tolkas på olika sätt. För vissa kan detta enbart vara ett besvärande kommunikationsproblem. För andra kan brytningen vara en viktig del av identiteten. Det som av andra kan uppfattas som en pittoresk egenkap, kan för vederbörande själv vara en markör för att man har komplicerade förutsättningar. Själva brytningen kan bero på olika personliga eller sociala faktorer, men kan också påverka olika aspekter av språket – uttal, grammatik, ordförråd. I grunden ligger det faktum att en person lever med flera språk, men hur relationen mellan tungomålen i denna flerspråkighet gestaltas ser väldigt olika ut. Man kan laborera med flerspråkighet inte bara i bokstavlig, utan också i överförd bemärkelse. Flerspråkighet kan ju helt enkelt vara en fråga om att en person faktiskt talar flera språk. Eftersom språk och kultur har mångdimensionella kopplingar, och tillsammans spelar en avgörande roll för både individers och grupperns identitet, kan dessutom andra kulturella fenomen betraktas ur ett flerspråkigt perspektiv. En helt tvåspråkig person kan »bryta», även om det inte märks något på uttalet eller om han eller hon talar korrekt. Det märks på subtilare sätt i hur kulturella upplevelser överförs mellan språkvärldarna. Denna uppsats vill fokusera frågan om hur flerspråkighetsfenomenet påverkar både upplevelsen och förståelsen av kristen gudstjänst, med vissa konkreta tillämpningar på Svenska kyrkans liturgiska liv. Får man alltså »bryta» i gudstjänsten?

Språkets funktioner och liturgins språk

En gudstjänst är ju en språklig företeelse i olika bemärkelser. Den rymmer många ord, men också mycket annat som kan anses påverka den språkliga processen. Språket är ett av människans främsta redskap för att uttrycka

och kommunicera hur hon upplever och förstår sin värld – hennes möjlighet att förmedla mening i tillvaron. Språket kan betraktas som ett artbestämmande kännetecken som skiljer människan från andra varelser. Många djurarter har visserligen mer eller mindre komplicerade former av kommunikation, men lingvistiskt sett är dessa inte bara kvantitativt, utan också kvalitativt utvecklade även hos högre arter. Denna kommunikation skiljer sig både strukturellt och funktionellt från det mänskliga språket (se Ronald Langacker, *Language and its Structure. Some Fundamental Linguistic Concepts*, 1968, 16-21). Det finns givetvis andra medel som människor använder för att uttrycka sig på, som inte är lingvistiska i formell mening, t ex musik, bildkonst, matematik, men språkets väsentliga betydelse för mänsklig existens gör att även dessa ses som »språk» i överförd mening. Detta kommer att märkas i diskussionen. Eftersom gudstjänst är ett uttryck för en sfär i den mänskliga existensen som för många, åtminstone förmodligen för dem som deltar, hör till de djupast meningsskapande upplevelserna, vill jag kort diskutera hur gudstjänsten fungerar som språkligt fenomen.

Man kan identifiera flera funktioner som språket har inom det övergripande syftet att uttrycka och förmedla mening, och beskriva dem på delvis olika sätt (se t ex Geoffrey Leach, *Semantics*, 1974, 47-68; G B Caird, *The Language and Imagery of the Bible*, 1980, 7-36). Vi kan här identifiera fem funktioner, som kan hjälpa oss att förstå gudstjänsten som språkligt fenomen.

Den kognitiva funktionen

Först finns det den övergripande kognitiva funktionen. Språket ger oss redskap för att mentalt strukturera, och därför förstå och beskriva, vår upplevelse av verkligheten. Detta kan sägas utan att man går in på den språkfilosofiska debatten mellan empirister och rationalister om det är verkligheten utanför oss som ger språket dess strukturer och begrepp genom sinnesintryck, eller tvärtom om det är den mentala och språkliga konstitutionen inom oss som styr hur vi upplever den yttre världen. En möjlig tolkning av denna problematik verkar vara att det finns en grundläggande djupstruktur i människans mentala apparatur, som är gemensam för alla språk och som genererar grundmönstret i vår upplevelse och språkliga bearbetning av verkligheten, men att det är konkreta erfarenheter som fyller detta med detaljerat

innehåll (se Langacker, 37-42, 233-248; Leech, 28-35; jfr en delvis annan tolkning i R A Hudson, *Sociolinguistics*, 1996, 91-105).

Här förutsätter jag förstås att religiöst språk kan vara meningsfullt ur kognitiv synpunkt. Den filosofiska debatt som väcktes av den logiska positivismen och som har genomgått många turer kan man inte helt bortse ifrån, om man ska diskutera det religiösa språkets kunskapsteoretiska status som sådan. För mina syften behöver jag inte fördjupa mig i detta ämne, utan bara antyda en grundinställning i frågan. Att religiöst språk inte kan uppfylla det empiriska verifikationskriterium som positivismen åtminstone tidigare krävde, är bara avgörande för dess kognitiva värde, om man redan utgår från en exklusivt positivistisk verklighetsuppfattning. I denna diskussion av liturgins språk förutsätts det att verkligheten och människans möjlighet att uppleva och beskriva den är mycket mer mångdimensionell än vad olika former av reduktionistisk vetenskap accepterar. Den senare analytiska filosofins tanke om olika språkspel för olika områden kan vara en fruktbar ram inom vilken diskussionen av det religiösa språket och dess liturgiska tillämpning kan relateras till andra kognitiva kontexter. Det religiösa språket har en »udda karaktär» (*oddity*), eftersom det syftar på speciella erfarenheter. Detta hindrar inte att det refererar till verklighet. En sådan tolkning ger en möjlighet att förstå de allmänna lingvistiska funktionerna i liturgins sammanhang (se Ian Ramsey, *Religious Language. The Empirical Placing of Theological Phrases*, 1957, 11-48, 90-107; John Macquarrie, *Principles of Christian Theology*, 1977, 123-148; Caird, 1980, *in extenso*).

Den informativa funktionen

Den kognitiva aspekten i språket finns mer eller mindre i de andra funktionerna, men förmedlas särskilt i den informativa funktionen. När vår kognitiva verksamhet inte bara förblir en mental process, utan vi vill förmedla vår förståelse av verkligheten, då överför språket denna information till andra som förstår samma språk. Den kognitiva funktionen finns givetvis i gudstjänstens olika moment och gudstjänstens informativa roll förverkligas särskilt tydligt i läsningarna och förkunnelsen, men också i viss mån i t ex psalmer. Här förmedlas en religiös, eller kristen, förståelse av människors liv.

Den expressiva funktionen

En kristen verklighetsförståelse, människors erfarenheter av denna både i livet i allmänhet och i själva gudstjänstsammanhanget, väcker upplevelser, känslor, attityder och värderingar som man vill ge uttryck åt. Då träder språkets expressiva funktion i kraft i böner, psalmer och lovsånger, men också i symboler, musik och handlingar som liturgiska gester eller spontant kroppsspråk, t ex lyfta händer, klappningar, knäfall. Det är förmodligen denna aspekt av liturgin som har möjlighet att »tala» starkast till många människor.

Den performativa funktionen

Man kan med språket påverka människor inte bara genom att ge dem information, som ändrar deras upplevelse och förståelse av verkligheten, utan också genom att själva språket skapar en ny situation, ett nytt faktum. Detta kan kallas språkets performativa funktion. Genom den språkliga akten konstitueras det som uttalas i orden. Vardagliga exempel på detta kan vara befallningar, löften och offentligt samtycke. När ordföranden på ett styrelsesammanträde t ex säger: »Jag förklarar härmed sammanträdet öppnat», är inte satsens funktion att informera de närvarande om att det är så, utan att genom denna verbala handling konstituera en ny administrativ verklighet.

I kristen gudstjänst är det tydligaste exemplet på en performance nattvardens instiftelseord (tillsammans med epiklesen). Genom dessa återberättas inte bara det som hände för c 2000 år sedan vid Jesu sista nattvard, utan människor blir delaktiga i gemenskapen kring Herrens bord och tar emot den verklighet som konstitueras i den stunden. Andra performanceer i kyrkans gudstjänstliv är dopformeln, äktenskapslöftena, och den kanske vanligaste, välsignelsen (se Johan Unger, *Kyrkohandboken och performanceerna*, i *Svensk kyrkotidning* nr 47, årgång 96, 24 november 2000, 537-540, som argumenterar för förståelsen av olika liturgiska moment som performanceer).

Det är intressant att när språket fungerar performativt, särskilt i religiösa sammanhang, är orden oftast åtföljda av symbolhandlingar: handhavandet av brödet och kalken under instiftelsen, ösandet av vatten vid dop, ringväxling vid vigsel, upplyfta händer, korsteckning eller handpåläggning vid välsignelse i olika sammanhang. Symbolspråk kan också få en performativ funktion när vissa handlingar ibland används utan ord, eller snarare med orden underförstådda. Detta kan vi se i det tysta korstecknandets

och den ordlösa handpåläggningens välsignande funktion. Nattvardsin-
stiftelse, dop och vigsel är förstås otänkbara som performativa handlingar
utan ord. Nattvarden består dock av minst två moment, instiftelse och kom-
munion (i luthersk förståelse, ofullständigt utan båda), och det senare är en
handling som har performativ funktion även utan ledsagande ord. I denna
del av nattvardsfirandet är det ändå det gemensamma mottagandet som är
det väsentliga. Utdelningsformeln kan inte anses avgörande ur biblisk, his-
torisk eller liturgisk synpunkt. Formelns individualistiska språk behöver
kanske problematiseras av teologiska skäl, vilket i sin tur kan leda till frågan
om ifall kommunionshandlingens tysta, performativa språk försvagas av
ordens expressiva funktion. Den performativa tydningen har också redan
givits i instiftelsen, som inte är individualistiskt formulerad.

Kohesionsfunktionen

Det sista som jag vill lyfta fram som viktigt för att förstå hur liturgin fun-
gerar som språkfenomen är kohesionen, den sociala eller sammanhållande
funktionen. Man kan alltså använda språket för att skapa eller förstärka
samhörigheten mellan personer. Innebörden i de språkliga uttryck som då
används kan kognitivt uttrycka detta syfte. Det finns sedan enligt lingvister
en sådan sammanhållande funktion även i meningväxlingar som verkar
handla om annat, oftast artighetsfraser. Liturgiska exempel på denna funk-
tion är nog växelhälsningen »Herren vare med dig... Ock med din ande»,
fridshälsningen, men också det faktum att vissa delar av gudstjänsten både
i terminologin och i det gemensamma uttalandet har en tydlig vi-form –
trosbekännelsens deklamation i liturgin kan t ex anses ha en sådan funktion
tillsammans med dess kognitiva, och denna senare funktion renodlas i dess
roll som dogmatisk urkund i teologin. När man inleder gudstjänsten i »Fa-
derns och Sonens och den Helige Andes namn», eller ber vissa förböner, har
förmodligen dessa moment ofta en samhörighetsfunktion i här anförd be-
märkelse tillsammans med andra funktioner. Välkomsthälsningar och på-
lysningar, som kanske inte räknas som direkt liturgiska moment, kan vara
pastoral-liturgiskt viktiga inte bara av artighets- eller informations-skäl.

Flerspråkighet och kulturell mångfald

Flerspråkighet kan ha viktiga återverkningar på dessa lingvistiska dimensioner i liturgin. Det borde vara pastoralt intressant att bearbeta relationen. Först skulle jag vilja problematisera förståelsen av själva flerspråkigheten (se Ulla Börestam & Leena Huss, *Språkliga möten. Tvåspråkighet och kontaktlingvistik*, 2001, särskilt 47-65).

Med flerspråkighet menas i denna uppsats förmågan att kunna kommunicera på två eller flera språk. En person kan ha en likvärdig »modersmålskompetens» i de olika språken (som t.ex. i fråga om fullständig tvåspråkighet). Partiell flerspråkighet innebär att en individ fullständigt behärskar ett eller flera språk och samtidigt har varierande grad av kompetens i andra språk. För att partiell flerspråkighet ska vara ett meningsfullt begrepp får det åsyftade fenomenet handla om förmågan att göra sig förstådd i de sammanhang, där man använder språket. Partiell flerspråkighet kan bero på individens personliga förutsättningar (t.ex. ålder vid inläringen, socialt sammanhang, språkbegåvning) eller på det enskilda språkets funktionella, sociala eller kulturella betydelse för användaren (att personen t.ex. använder språket bara i ett avgränsat sammanhang och därför inte behöver kunna mer än vad som är nödvändigt för det ändamålet). Eftersom det finns flera fenomen som i överförd bemärkelse har språkliga funktioner, kan flerspråkighetsdefinitionen ha en vidare tillämpning, som t.ex. på musikaliskt språk, liturgiskt språk, kroppsspråk, bildspråk etc.

Olika former av flerspråkighet

Det som man vanligen tänker på i detta sammanhang är tvåspråkighet. Ur tekniskt lingvistisk synpunkt kan man konstatera att barn som systematiskt exponeras, oftast av familjeskäl, för två språk, kan lära sig båda som »modersmål». Det »klassiska» exemplet i ett land som Sverige är »blandäktenskap» där en svensk och en person av utländsk härkomst bildar familj (det finns ju andra situationer, t ex där svenska familjer arbetar i ett annat land och barnet lär sig landets språk genom nära kontakt med någon som talar språket, t ex lekkamrater, personal i hushållet – ett inte ovanligt fenomen i missionärsfamiljer). För att kompetensen i båda språken ska utvecklas likformigt verkar en viktig bidragande faktor vara att varje förälder konsekvent talar sitt språk med barnet, utan att sammanblanda. Denna förmåga

hos barn är en av indikationerna på att antagandet om djupstrukturer hos människan, gemensamma för alla språk, som sedan genererar varje språks särskilda drag, skulle kunna stämma. Det är dock tydligen så att förmågan att utveckla tvåspråkig kompetens minskar i viss mån med ålder, och från tonåren blir det svårt att lära sig ett annat språk så att det blir helt naturligt.

Denna bild kompliceras oftast i verkligheten av familjens sociala situation (se många exempel i Gunilla Ladberg, *Tala många språk*, 1994). Om man gör en distinktion mellan språklig kompetens och språklig användning (*performance*), kan en förälders användning av sitt modersmål sägas bli påverkad av många faktorer i situationen att leva i ett annat land. Eftersom det är i hemmet och familjelivet som mycket av den naturliga språkinläringen även för en sådan invandrare äger rum, är det inte alltid lätt att vara konsekvent. Efterhand kan också dennas användning av det egna språket påverkas av det nya landets och språkets fenomen, så att man i själva användningen, om inte i den grundläggande kompetensen, börjar tala ett i viss mån »brutet» språk. Detta kan ibland i sin tur påverka barnets språk, beroende på hur gynnsamma eller ej andra faktorer är.

Språk och kultur

En stor del av dessa fenomen beror nog inte på individens förmåga, utan på den nära relationen mellan språk och kultur. Med detta menar jag inte att det skulle finnas väsentliga mentala kopplingar mellan ett språks strukturer och en bestämd kultur med dess sätt att uppfatta verkligheten. Det har ibland hävdats att ett visst språks struktur och begrepp gör det omöjligt för dess talare att se på verkligheten i vissa avseenden på exakt samma sätt som talare av ett språk präglad av en annan kultur. Det har dessutom funnits värderande teorier om vissa språks primitiva karaktär. För det första är det svårt i detta sammanhang som i så många andra att lösa komplexet »hönan och ägget». För det andra har de språkliga fenomen som tas till intäkt för detta tydligen tolkats på ett förenklat sätt (se Langacker, 16-19, 39-42). Ett exempel från teologins område skulle kunna vara hebreiskans påstådda brist på abstrakta ord som en indikation på något väsentligt i bibliskt tänkesätt som skulle skilja det från en hellenistisk världsbild. Det har gjorts stor teologisk poäng av denna tes, som dock starkt ifrågasätts sedan en tid av lingvistiskt skolade teologer (se James Barr, *The Semantics of Biblical*

Language, 1961). Även om man undviker essentialistiska tolkningar av denna relation, så finns det tydligen ändå nära kopplingar mellan språk och kultur (se Hudson, 70-105; Börestam & Huss, 97-112; Ladberg, 211-228). Samma språk kan visserligen vara uttrycksmedel för flera kulturer, och en kultur kan förmedlas i flera olika språk, men hur en kultur är formad påverkar hur det eller de språk används genom vilka den kommer till uttryck. Därför kan man säga att man måste bli hemma i två kulturer för att bli fullständigt tvåspråkig. Det är när det blir kulturell överlappning som man enklast kan »översätta» upplevelser och insikter mellan de två språken (se John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, 1969, 433-434, 458).

Det är detta som gör att fullständig tvåspråkighet inte bara är en fråga om bilingvistisk kompetens, utan också om hur man psykosocialt möter två kulturer, och hur den språkliga användningen (*performance*) fungerar i den kulturella överlappning som sker, t ex i familjen eller i etniska grupperingar i det nya hemlandet. Det kan vara positivt att uppleva båda kulturernas specifika yttringar, t. ex. olika högtider eller seder, eller negativt att uppleva viktiga skeden i livet enbart på ett språk – när det gäller tvåspråkiga barn förmodligen på språket i det land där man växer upp, och inte den invandrade förälderns språk. Även för den partiellt tvåspråkiga invandraren, som har lärt sig det nya språket i vuxen ålder, kan det vara svårt – givetvis inte omöjligt – att tala om vissa saker eller erfarenheter på sitt modersmål, eftersom man bara har upplevt dem i det nya landet och genom dess språk.

Svenska i det multietniska samhället

Även om tvåspråkiga familjer i den »klassiska» tappningen är ett viktigt fenomen i fråga om språk och kultur, skulle jag vilja påstå att en annan tvåspråkig kontext med viktiga kulturella komplikationer har blivit vanligare i vårt land. Vi har nämligen stora invandragrupper där man talar sitt modersmål i familjen, medan de vuxna talar svenska på arbetet, och barnen talar den i skolan och med kompisar, om man inte håller sig till sin egen etniska grupp på fritiden. Det är farligt att generalisera, särskilt utan statistiska belägg, men genom personliga observationer föreslår jag att denna relativt nya tvåspråkiga situation i vårt samhälle kan leda till tre olika lingvistiska konsekvenser.

Vissa individer lär sig »perfekt» svenska. Det är förmodligen de som antingen av personliga motiv eller på grund av olika sociala faktorer har en

stark drivkraft och goda möjligheter att integrera sig i det svenska samhället. Det behöver inte innebära att de överger sin familjs egen kultur, utan att de lever någorlunda konsekvent i båda. Det är en parallell till den klassiska tvåspråkiga situationen, men den konsekventa dubbla språkanvändningen sker inte inom familjen. Andra lär sig inte riktig svenska och bryter inte bara i uttal, utan har grammatiska svårigheter. Förutom vuxna invandrare är det förmodligen många gånger barn som kommer hit efter den primära språkutvecklingsfasen och som lever i familjer där de vuxna inte lär sig svenska. En tredje grupp är de som utvecklar en ny sorts svenska. Det handlar inte om individuella språksvårigheter, inte om att inte kunna uttrycka sig flytande på svenska. Det är istället fråga om en form av svenska där uttalet är ändrat under påverkan av andra språk och där många nya lånord har kommit in. Det tycks vara ett fenomen som håller på att utvecklas i områden som är extremt multikulturella. Eftersom ingen etnisk grupp dominerar, utvecklas det inte till ett språkligt getto där ett invandrarspråk är gemensamt för de flesta invånare. Svenska blir då det nödvändiga kommunikationsspråket mellan människor med mycket varierande lingvistiska bakgrunder.

Ungdomar som går i skolan och som gärna tar till sig den massmediala kulturen påverkar denna svenska med inslag från sina olika familjekulturer. Att detta inte är uttryck för individers språksvårigheter, utan en ny språkvariant i vardande med nya kulturella uttrycksmedel (företrädesvis ungdomskulturella), kan kanske utläsas av att ungdomar från etniskt svenska familjer tar efter i skolan och i möten i ungdomskulturen, och talar gärna »blattesvenska» inte bara med sina kompisar av annan etnisk härkomst, utan också med varandra. Vissa språkvetare har redan börjat studera »Rinkebysvenska» (uppkallad efter Stockholmsstadsdelen där denna utveckling är tydlig) som en ny dialekt (se Börestam & Huss, 103).

Jag skulle nu vilja relatera dessa tankar kring tvåspråkighet till gudstjänstlivet i Svenska kyrkan och pastorala aspekter på liturgin som språkfenomen. Jag vill göra det utifrån erfarenheter under mitt arbete som präst i en av våra domkyrkor, och pastoralteologiska reflektioner som detta har väckt. Jag vill utveckla detta i tre steg.

1 Först tar jag upp olika situationer där pastorala hänsynstaganden väcker frågan om bokstavlig flerspråkighet i gudstjänstlivet.

2 Sedan diskuterar jag den evangelisationsutmaning till vårt gudstjänstliv som den mångkulturella utvecklingens påverkan på svenska språket innebär.

3 Sista steget blir att fundera över vilka konsekvenser dessa fenomen kan ha för liturgin i sig som ett fler- eller mångspråkigt fenomen.

Ett språk eller flera

– om att fira gudstjänst på sitt eget språk

Jag fostrades som partiellt tvåspråkig i en engelsk-svensk familj i England. Efter att ha bosatt mig i Sverige, upplevde jag att min språkliga integrering i den svenska kulturen utvecklades utan några större problem. Även när jag så småningom blev präst i Svenska kyrkan upplevde jag min tvåspråkighet som fullt tillräcklig för att kunna känna mig andligen hemma och arbeta obehindrat. Jag kan inte påstå att jag har saknat att fira gudstjänst på engelska. Jag möter regelbundet i mitt arbete personer som lever i liknande tvåspråkiga situationer – även om kompetensen i svenska varierar. Dessa kan vara både regelbundna gudstjänstbesökare integrerade i församlingslivet och tillfälliga besökare. När det gäller de regelbundna gudstjänstfirarna har jag ibland reflekterat över hur deras situation påverkar upplevelsen av liturgin och dragit slutsatsen att de som jag inte har upplevt språket som avgörande. För ett antal år sedan medverkade vissa händelser till att jag reviderade denna bedömning och upptäckte dimensioner i min egen gudstjänstupplevelse som jag tidigare inte brytt mig om. Detta har också lett till nya inslag i gudstjänstarbetet.

Kyrkoårets stora högtider på andra språk

I början av höstterminen för några år sedan tog en engelsktalande kvinna kontakt med mig. Hon hade bott i Sverige i många år och talade mycket bra svenska. Hon hör till den gudstjänstfirande församlingen. Hon berättade för mig att hon under några år hade längtat efter att få sjunga de typiskt engelska julsånger (*carols*) hon var uppvuxen med. Även om sådana julsånger har kommit in i den svenska psalmskatten, så var det inte samma sak att sjunga dem på svenska. Hon älskade också de typiskt svenska advents- och julpsalmerna, och sjöng i en kyrkokör. Så det var inte fråga om att hon inte fick andlig näring »på svenska». Det var alltså något som ändå saknades. Hon

ville att jag som engelsk präst – för det skulle vara äkta – ordnade en engelsk julgudstjänst. Allt skulle vara på engelska, så det var egentligen inte bara en sentimental saknad efter en viss sångskatt. Det var något mer, en helhetsupplevelse. Vi började i liten skala. Det visade sig snabbt att detta fyllde ett behov hos engelsktalande från olika länder som bor i vår stad, ofta i blandäktenskap. Det har nu blivit en populär tradition. Också många »vanliga svenskar» kommer. Det är klart att en del – kanske särskilt de sistnämnda – kommer för att lyssna till den vackra engelska körsången. Initiativtagaren och många andra har dock mycket tydligt sagt att det viktigaste för dem är att själva få sjunga sina *carols*, och att detta inte får bli någon körkonsert. Hellre då utan kör! Efterhand har jag personligen märkt hur detta har väckt ett behov hos mig själv och gjort vissa aspekter av gudstjänstens betydelse tydligare.

Om jag nu analyserar detta fenomen utifrån de olika funktioner språket kan ha i liturgin så vill jag dra följande slutsats. Det är tveksamt om det är den kognitiva, informativa funktionen som är avgörande för dessa deltagare. För de flesta är kompetensen i svenska tillräcklig för att kunna ta emot och förstå budskapet. Och min erfarenhet av andra regelbundna tvåspråkiga medlemmar i den gudstjänstfirande församlingen är att språket som sådant sällan är ett problem för att förstå evangeliets tilltal och lära sig om den kristna tron genom läsningarna och förkunnelsen. Visserligen har det varit en glädje för mig att få predika på engelska, och ibland har jag märkt att vissa vändningar på engelska har känts särskilt lyckade för att få fram min poäng. Detta har tydligen upplevts lika positivt av vissa åhörare, som har vittnat om att de tog till sig budskapet på ett särskilt sätt genom att få höra det uttryckt på just det sättet. Jag menar dock att detta inte har så mycket med den kognitiva kommunikationen att göra – de hade fattat poängen lika bra om jag sagt det på svenska – men den språkligt kulturella värld som vi delade gav extra associationsmöjligheter.

Betydelsen av att få fira julgudstjänsten på engelska i detta sammanhang ligger nog framförallt i språkets expressiva funktion. Att känslomässigt få ta till sig julevangeliets tilltal och få ge uttryck för vad det väcker hos en, i glädje och tacksamhet till Gud, får en annan dimension när man får göra det på det språk som man först upplevde allt detta på. Det kan jag säga själv trots att jag i andra sammanhang kan hävda att jag kan uttrycka känslor lika bra, ja ibland bättre, på svenska, eller att jag ber lika lätt på svenska som på engelska.

Att avfärda betydelsen av att känslomässigt kunna ta till sig ett budskap, under förvändningen att man ändå kognitivt uppfattar det, skulle vara att visa en snäv förståelse av både språk och tro. Så denna upplevelse kan inte ses som en ytlig känslomässighet, utan kan ha stor betydelse för en persons tros- liv. (Möjligheten att kunna uttrycka bönsens djupa verklighet lika bra på ett annat språk än modersmålet är en principiell förutsättning för det historiska fenomenet »liturgiska språk» som t ex latin eller kyrkoslaviska, även om det finns andra faktorer och komplikationer. Liturgiska språk skulle också kunna tolkas som en form av *diglossi* – åtminstone enligt en mindre strikt definition av det senare. Termen syftar på situationen där det finns en språkvariant för det vanliga livet i den egna sociala eller familjära kretsen och en annan variant för det offentliga livet i officiella eller kulturella sammanhang, bl.a. som skriftspråk (se Börestam & Huss, 104-109; Hudson, 49-51)

Förmodligen har betydelsen av denna gudstjänst också en del av sin förklaring i språkets sammanbindande funktion. Trots att deltagarna kommer från olika länder märks det en stark känsla av samhörighet i den gemensamma julupplevelsen. Detta kommer till uttryck i en stark social samvaro efter gudstjänsten där andra jultraditioner får komma till uttryck. Denna samhörighet bygger inte bara på denna sociala dimension, utan för en del beror det på upplevelsen av att ha firat glädjen över julevangeliet tillsammans på sitt eget språk. För vissa har nog samhörigheten med Gud känts stark i det ögonblicket. Vissa säger uttryckligen att denna gudstjänst är den andliga höjdpunkten under året.

Det som för mig personligen började som ett roligt extra inslag motiverat närmast av sentimentala skäl har blivit en viktig del av julens gudstjänst-planering. Dess djupa betydelse riktar sig visserligen till en begränsad grupp, men det kan vara pastoralt väl motiverat att i församlingar hjälpa olika språkliga eller kulturella grupperingar och stärka deras tro genom att erbjuda möjlighet till speciella gudstjänster.

Kyrkliga handlingar med nya svenskar

Det andra sammanhanget där den pastorala betydelsen av tvåspråkiga möjligheter i liturgin kan vara stor är förrättningar. Vid dop, vigsel och begravning förekommer det inte så sällan att de inblandade har olika språkliga bakgrunder. Förmodligen kommer detta att öka med den multikulturella

utvecklingen i vårt land. Svenska kyrkan bör givetvis undvika allt som kan tolkas som billig och oacceptabel proselytism. Även utan sådant kommer vi att möta individer och familjer av annan etnisk och kyrklig härkomst som av olika skäl vill vara med i Svenska kyrkan. I alla dessa fall kan det ha stor betydelse om något i gudstjänsten – en bön, en läsning – är på deras språk. Detta är inte svårt att ordna. Prästen behöver inte ha så stora kunskaper i det andra språket för att kunna läsa en text. Många uppskattar att just prästen gör det, även om uttalet inte blir helt rätt. Annars kan man oftast hitta någon i slakten som vill läsa. Detta inslag kan vara pastoralt motiverat för att språkets informativa, expressiva, sammanbindande och även performativa funktioner – med tanke på dop och vigsel – kan förverkligas på ett existentiellt meningsfullt sätt för dem som deltar.

Ändå hör vi dem tala på vårt eget språk om Guds stora gärningar – om den kulturella flerspråkighetens utmaning till gudstjänsten

Svenska kyrkan som folkkyrka har fortfarande tillfällen då det finns kontaktmöjligheter med stora delar av befolkningen som inte kan räknas till den vanliga gudstjänstfirande församlingen. Det är synd om man avfärdar deras betydelse som blott »förrättningskristendom» eller sentimentala högtidsstunder. Enligt Kyrkoordningens beskrivning av församlingens grundläggande uppgifter (KO, kap 2, § 1), är missionsuppdraget en väsentlig angelägenhet. Detta kan man inte förverkliga bara genom ett engagemang för den kristna trons spridning i andra länder eller internationell diakoni. I detta ligger det snarare en stor utmaning till evangelisation inom församlingens sekulariserade närmiljö. Det kan faktiskt diskuteras om sekulariseringen verkligen innebär att människor idag inte bryr sig om de dimensioner av tillvaron som religion och kristen tro traditionellt har uttryckt. Jag som många andra menar att sekulariseringen möjligtvis betyder ointresse för institutionaliserad religion, men inte brist på längtan efter det gudomliga.

Det finns givetvis många strategiska frågor som kan diskuteras om hur en församling ska ta sitt ansvar för evangelisation, men här vill jag beröra vilken problematik »möten i gudstjänstrummet» medför. Jag använder detta vidare uttryck, eftersom det kan handla om situationer som inte är gudstjänster i full bemärkelse, utan som har gudstjänstliknande inslag som måste tas på allvar.

Här kan flerspråkiga dimensioner spela en viktig roll. Jag har redan diskuterat de kyrkliga handlingarnas möjligheter. Många kyrkor har utöver dessa tillfällen då det samlas icke-kyrkliga deltagare, oftast i stora skaror.

Gudstjänster på »rinkebysvenska»?

På de platser – som i den domkyrka där jag arbetar – som fortfarande har skolavslutningar, finns det flera viktiga pastorala aspekter att ta hänsyn till. På grund av skolornas multietniska situation, särskilt på större orter, är det viktigt att sådana samlingar är helt frivilliga för elevernas del. Detta är framförallt viktigt för muslimerna, men det kan finnas andra som inte vill känna sig tvingade att gå till en svensk kyrka. Min egen erfarenhet är att skolorna själva har velat återvända till kyrkorummet för sina avslutningar, efter en period på 70- och 80-talet då detta ansågs otillbörligt. Det har förvånat mig hur många elever med andra kulturella och religiösa bakgrunder det är som frivilligt har deltagit, trots att de inte behöver göra det. Det är kanske just därför de gör det. Det har varit pastoralt angeläget att välvilligt tillmötesgå önskan från skolorna att förlägga avslutningarna i domkyrkan. Samtidigt har vi inte velat att vår upplåtelse av kyrkorummet bara skulle vara en fråga om att tillhandahålla en stor och stämningsfull lokal, som ger större glans än vardagens aula. Vi har därför ställt som villkor för upplåtandet att en av prästerna medverkar med en kort betraktelse. Detta har accepterats av skolan, och har under åren tydligen upplevts som positivt. Denna medverkan har vi själva tolkat som en viktig pastoralteologisk och evangeliserande uppgift. Det kan inte vara fråga om direkt omvändelseförkunnelse, eftersom vi vill respektera åhörarnas pluralistiska bakgrund och den formella pedagogiska kontexten. Vi vill däremot peka på de värderingar och erfarenheter som vi delar som människor. Det som motiverar oss att ta upp dessa frågor är att vi ser vår gemensamma mänskliga utgångspunkt i första trosartikelns perspektiv. Samtidigt undviker vi inte att visa på kristologiska tolkningsmöjligheter.

I denna situation kan det vara värdefullt att reflektera över de flerspråkiga dimensionerna. För det första, vilken funktion har språket i vår medverkan? Det kan verka som om det huvudsakligen är informativt. Vi vill förmedla kunskap om grundläggande humanistiska frågor, och ge kristna perspektiv. Vi vill egentligen dela med oss av de attityder, känslor och värderingar som dessa frågor och våra synpunkter väcker hos oss själva i hopp

om att de som lyssnar kan ta till sig detta och börja ana liknande yttringar hos sig själva. Även om vi vid dessa högtider inte uttryckligen formulerar några böner, finns det faktiskt ett annat liturgiskt inslag i de psalmer som tycks slå an hos ungdomarna, och som på något sätt, om än förmodligen mest som aningar, ger dem möjlighet att uttrycka känslor och attityder som kan knyta an till det vi vill förmedla. Detta sker nog tydligast vid julavslutningar. Därför kan man hoppas att det språkspel som betraktelse och psalmer tillsammans utgör låter stunden bli ett delat expressivt skeende av gudstjänstliknande art. I bästa fall kan de olika språkliga fenomenen fungera sammanbindande kring det som vi vill låta dem uppleva, och inte bara kring den starka gemenskap som de redan har som studiekamrater vid olika stadier under skolgången. Den starkast känsloladdade samhörigheten är nog den som avgångsklassen som tar studenten upplever. Det är en grannliga uppgift att säga något som inte bara försvinner i den sentimentala yran.

För att vi ska kunna ha större chans att möjliggöra detta för deltagarna vid sådana högtider, måste vi inom kyrkan bli medvetna om de kulturellt flerspråkiga förutsättningarna bland ungdomarna och låta dem påverka hur vi samverkar med skolorna vid avslutningarna. Om vi vill att de ska förstå, för att inte tala om bejaka, något av det vi säger, får vi själva försöka att sätta oss in i vad det finns för olika kulturellt språkliga grupperingar bland våra åhörare, och i synnerhet hur dessa bidrar – om de överhuvudtaget gör det – till hur den gemensamma lokala »svenska» kulturen bland ungdomarna utvecklas. Finns det en »rinkebysvenska» i överförd bemärkelse bland dem? Hur »bryter» de? Får denna »brytning» komma till uttryck i vårt sätt att möta dem, eller får de bara möta »finsvenska» hos oss? Präster kan dock inte klara denna tolkningsuppgift på egen hand.

Folkkyrkligt ansvar för liturgin

Liknande om än inte identiska strategiska synpunkter kan tillämpas vid alla stora kyrksamhetshögtider i vår folkkyrkliga kontext – 1:a söndagen i Advent, Lucia, Jul, Alla helgon – på gudstjänster i full bemärkelse som riktar sig till mycket blandade församlingar. Det går kanske inte att tala lika klart om olika speciella kulturer, som med ungdomarna, eller att nya svenskar med andra kulturella bakgrunder påverkar så tydligt. Vi måste ändå ställa oss frågan om språket i gudstjänsten fungerar för att uppnå vårt syfte, uti-

från de kulturellt språkliga förutsättningar som finns i dessa »icke-kyrkliga» gudstjänstförsamlingar. Dessutom kommer förmodligen antalet människor bokstavligen med andra kulturer och språk att öka i dessa folkkyrkliga gudstjänster. Detta kommer delvis att vara uttryck för en integrationsprocess hos många av dessa, och de söker nog det svenska i dessa högtider. Samtidigt måste vi åtminstone ställa oss frågan: är våra gudstjänster för svenska? Är vår uppgift att erbjuda svensk religiös kultur, eller att låta liturgins många språk förmedla evangeliet och möjliggöra mötet med Gud i församlingar, där vi låter deltagarnas kulturella sammansättning påverka gudstjänstens språk, så att dess olika funktioner kan verka?

Om liturgins flerspråkiga väsen

Sista aspekten på denna diskussion av liturgin i flerspråkigt perspektiv är hur sådana resonemang kan ha relevans i vanliga gudstjänster. Här gäller det att bli medveten om hela gudstjänsten som ett skeende med olika språkliga funktioner, och upptäcka att liturgin i sig är ett flerspråkigt fenomen i överförd bemärkelse. Man är nog van vid att se att gudstjänsten består av flera olika språk utöver det talade ordet – uttrycken »symbolspråk», »det musikaliska språket», kyrkobyggnadens »formspråk», det liturgiska agerandets »kroppsspråk» förekommer ju. Vi behöver ändå medvetet arbeta med hur dessa kan förverkliga språkets olika funktioner, så att vi utnyttjar deras resurser. Och i var och en av dessa språkformer kan vi upptäcka »flerspråkiga» dimensioner, med både möjligheter och problem.

En flerspråkig utveckling av Svenska kyrkans liturgi

Svenska kyrkans gudstjänstliv har under påverkan av den liturgiska förnyelsen blivit alltmer »flerspråkigt» på många nivåer. Övergången till folkspråk vid reformationen kan i vissa avseenden nu tolkas som en utarmning av liturgin som språkligt fenomen. Trots det vällovliga syftet att människor skulle höra budskapet på sitt eget språk för att fullt kunna förstå det, har fokuseringen på det verbala språkets betydelse, i kombination med betoningen på trons läromässiga aspekt och renlärighet, många gånger riskerat att göra gudstjänsten ordrik och intellektualiserad. Det fanns givetvis i den historiska kontexten goda pastorala skäl till språkväxlingen. Det fanns också ett

historiskt prejudikat. Övergången långt tidigare till användningen av latin i gudstjänsten, som så småningom blev ett liturgiskt språk i teknisk bemärkelse, motiverades ursprungligen med att folket i västra delen av det romerska imperiet inte längre förstod grekiska, som dittills använts. Grekiska behölls av samma skäl i östra delen av imperiet – därför att det fortfarande var ett levande språk i området (se Josef Jungmann, *The Early Liturgy*, 1959, 200-209; Theodor Klausner, *A Short History of the Western Liturgy. An account and some reflections*, 1979, 18-24). Gudstjänsten bör dock tala till hela människan och hennes olika sinnen. Den bör använda sig av alla »språk», t ex symboler, musik, handlingar, och varje språks alla funktioner. Dessa är inte bara estetiska eller pedagogiska utsmyckningar, som man egentligen kan vara utan, eftersom det enda nödvändiga skulle ha förmedlats enbart genom det verbala språket. En fullödigare förståelse och tillämpning av gudstjänstens olika dimensioner har utvecklats i Svenska kyrkan som i andra traditioner, även om mycket mer förmodligen kunde göras. Denna »flerspråkighet» ger både nya möjligheter och en del problem. Jag vill kort exemplifiera detta på tre områden: det musikaliska språket, kyrkorummets symbolspråk och eumeniska gudstjänsters språk.

Sångens flerspråkiga möjligheter

Svenska kyrkans psalmskatt har berikats med många influenser både i text och musik från andra länder och kyrkliga traditioner. När dessa används i vanliga gudstjänster tillsammans med mer traditionella svenska psalmer, kan detta ge en viss »brytning» i det musikaliska språket. Detta upplevs givetvis mer eller mindre positivt av olika gudstjänstdeltagare. Det kan tolkas som en fråga om smak, men man kan också tillämpa en språklig analys på reaktionerna. Jag har till exempel fått kritiska synpunkter på valet av psalmer till Domssöndagen. Det förväntas av vissa att man bara måste sjunga vissa bestämda psalmer den dagen. När jag försöker ge pastoralteologiska argument för ett bredare urval, möts jag av reaktionen att »såna som du» försöker att ändra innehållet i den kristna synen på domen. Detta kan ses som en fråga om språkförbistring. Jag påstår att jag försöker att utveckla domens innebörd på ett brett kristet sätt, men eftersom jag talar med andra »accenter» än vad vissa är vana vid, fungerar inte psalmspråkets informativa, expressiva och förmodligen inte heller dess sammanhållande

funktioner för dessa. När man möts av sådana kritiska reaktioner, kan det kanske vara mer konstruktivt att analysera hur det valda »språket» fungerar och överväga vilka pastorala prioriteringar man ska göra, än att sätta en konservativ etikett på reaktionerna. Man kan antagligen inte alltid göra en gudstjänst som talar till alla, men man kan försöka se till att man inte alltid »bryter» så starkt på ett »språk» i hela liturgin att vissa aldrig förstår vad man vill låta gudstjänsten kommunicera. Då kan man riskera att försvåra upplevelsen av ett möte med Gud.

Rummets flerspråkiga former

Växjö domkyrka där jag tjänstgör genomgick en genomgripande restaurering 1994-1995. I höstas installerades det altarskåp som har varit planerat sedan restaureringen först diskuterades 1993. Reaktionerna på rummets omformning har varit blandade. Veldigång många har varit positiva. Vissa som har haft domkyrkan som sin andliga hemvist i många år, eller som minns den som sin barndomskyrka, kan säga att de inte längre känner sig hemma där. Andra som likaledes troget kommit dit menar att vissa förändringar har förbättrat aspekter av dess tidigare utseende och gjort att rummet nu fungerar mycket bättre för dem både i gudstjänsten och för enskild andakt. Många besökare, särskilt de som kommer för första gången, talar om hur rummet framstår som inbjudande och välkomnande för dem. Bertil Valliens altarskåp har gett rummet ett mycket starkt – enligt en del ett dominerande – fokus. Vad man än tycker om de valda konstnärliga uttrycksmedlen, har skåpet ställt Kristus mycket tydligt i centrum av rummet. Som präst upplever jag att förändringarna sedan 1994 har gjort rummet liturgiskt mer flexibelt och därför möjliggjorts en rikedom av olika typer av gudstjänst.

Återigen kan man se de olika upplevelserna av rummet som bara estetiska mekanismer. Funderar man i stället över de pastoralteologiska dimensionerna av rummets funktion, finns det skäl att föredra ett »flerspråkigt» rum. Detta kan vara det funktionella berättigandet av den konsthistoriska principen att gamla kyrkobyggnader ska ha många lager av arkitektoniska och konstnärliga stilar. Rummet kan då bidra till att möjliggöra ett möte i gudstjänsten för flera olika personer med olika smak. I en katedral som förmodligen har fler gudstjänster som riktar sig till heterogena församlingar och fler tillfälliga besökare än i en vanlig kyrka är detta viktigt. I en mindre

distriktskyrka med en enhetlig stil kan kanske samma återkommande gudstjänstfirande församling lättare lära sig att leva med rummets enda språk. I min egen domkyrka finns varierande språk i rummet, men den historiska flerspråkigheten skulle kunna förstärkas.

*Ekumenikens esperanto
och samfundens dialekter*

Sista exemplet på ett flerspråkigt perspektiv på liturgin gäller ekumeniska gudstjänster. Inte bara genom den organiserade ekumeniken, utan också genom indirekta influenser och korsbefruktning, har kristna närmat sig varandra. Som individer och som kyrkor har vi en idé- och problemgemenskap betingad av den gemensamma postmoderna situationen. Både inom teologi och i konkret kristet liv finns det »lånord» från olika traditioner, och det håller på att utvecklas en sorts ekumeniskt »världsspråk», som var och en visserligen talar med en viss »brytning». I vissa situationer känns det naturligt för många att använda denna likartade tolkning, medan man i andra kontexter håller sig till sitt speciella samfundsspråk. Det är just i ekumeniska gudstjänster som detta ställs på sin spets.

Det är ofta svårt att engagera vanliga församlingsbor i ekumeniska gudstjänster. Sådana samlingar känns onaturliga. Det är möjligt att det gemensamma ekumeniska språket fungerar sämst i gudstjänstsammanhang, därför att den kognitivt informativa funktionen kanske dominerar i detta språk. De expressiva och sammanbindande aspekterna är intimt förknippade med den identitet som har utvecklats på samfundsspråket. I den ekumeniska gudstjänsten saknar man dessa dimensioner, när »det gemensamma språket» används, eller också upplever man dem bara när de utgör bidrag från den egna traditionen. När de andra uttrycker sig på sitt speciella sätt, kan man inte riktigt identifiera sig med det som sägs. Även om vi har integrerat många inslag från olika traditioner i liturgin, t ex sånger, som kan underlätta det ekumeniska mötet, upplevs även dessa annorlunda i en helhet som är den egna gudstjänsttraditionen, och den fromhet och teologi som uttrycks där. Enstaka ekumeniska gudstjänster kommer därför förmodligen inte att leda till större gemenskap. Det behövs regelbunden kontakt i liturgin för att vänja sig vid varandras »dialekter», så att man förstår varandra och inte hänger upp sig på det som verkar konstigt. När man planerar så-

dana gudstjänster, behöver man väga hur inslagen från de olika traditionerna fungerar utifrån olika språkfunktioner. Det avgörande kriteriet behöver inte vara att alla ska få med något av sitt eget för att det egna ska tillfredsställas. Det kan vara en väsentligare synpunkt att välja det som kan hjälpa deltagarna att ta till sig någon annans uttryck, d. v. s. att bli ekumeniskt flerspråkiga på ett naturligare sätt.

Konklusion

Språk är ett kommunikationsmedel. Eftersom vi människor vill uttrycka och förmedla många olika aspekter av det vi upplever, har språket flera funktioner. Liturgin är enligt kristen självförståelse ett sammanhang där människor upplever särskilda dimensioner av tillvaron, och där dessa erfarenheter kommer till uttryck. Därför kan det vara värdefullt att analysera hur språkets funktioner påverkar liturgins uttrycksmedel. Flerspråkighet i flera bemärkelser är en viktig aspekt i dagens värld, och kan både berika och komplicera det mänskliga samspelet. Detta fenomen har även betydelse i det liturgiska sammanhanget. Denna uppsats har velat visa att förståelsen av flerspråkiga fenomen kan bidra till det pastoralteologiska arbetet med gudstjänstutvecklingen i Svenska kyrkans nuvarande kontext.

Summary

Today's society is becoming increasingly pluralistic. The presence of groups from many different parts of the world means that many languages apart from Swedish are spoken in this country. Multiethnicity also leads to multicultural developments. As a consequence many people have to live in multilingual situations of various sorts. Language is a complex reality, and there are types of »language» which are not literally verbal. The relationship between language and culture is intimate, and culture can therefore be seen as a question of language. Since liturgy is a linguistic phenomenon in many senses, this complicated multilingual development of society is of consequence for the life of the church. It can be of pastoral interest to reflect on how the Church of Sweden should meet this challenge. This essay is an attempt at such a discussion.

Language has several functions. These can be applied to how language

functions in the liturgy as well, even if there are specific aspects in their significance for this special situation. It is also necessary to understand these different functions before one can seriously approach the question of multilingualism. Five such functions are identified as of interest in understanding the liturgy. They are the cognitive, informative, expressive, performative and cohesive dimensions of language.

Multilingualism is traditionally thought of in terms of the classic bilingual situation in a family with parents from different countries. However, even this type is not as clear cut as is sometimes believed, and today the phenomenon of bilingualism, not to speak of a broader multilingualism, has complex presuppositions and takes varying forms. These questions are discussed with reference to the Swedish context, and a new form of Swedish – »rinkebysvenska» – is mentioned, which is the result of the influence of multiethnic factors in areas of large cities with a predominantly mixed, immigrant population.

These reflections on the functions of language and contemporary multilingual contexts are related to different aspects of the church's liturgical life: services at special times of the liturgical year and celebration of the sacraments in other languages; the significance of different varieties of »rinkebysvenska» for school services; the pastoral and evangelisation challenge of the multicultural presuppositions of services related to the role of the Church of Sweden as a national church (whilst no longer a state church); »multilingual» aspects of liturgical life as regards music and hymns, church architecture and ecumenical worship.